УДК 343.2

DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.268273

Ю. В. Гродецький,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ. ЗЛОЧИН. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК

Кримінальне правопорушення: поняття та класифікація

Поняття кримінального правопорушення (злочину) в кримінальному праві є універсальною і фундаментальною категорією. Воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів. У зв'язку з цим визначення цього поняття в кримінальному праві має велике значення.

У кримінальному праві існують різні підходи щодо дефініції поняття кримінального правопорушення (злочину), які відрізняються тим, якій характеристиці цього поняття надавалось більшого значення – соціальній чи правовій. У залежності від цього напрацьовані три види визначення вказаного поняття: формальне, матеріальне і формально-матеріальне.

У формальному визначенні зроблено акцент на правовій природі, юридичних ознаках кримінального правопорушення: кримінальним правопорушенням (злочином) визнається діяння, що передбачене законом як кримінально каране (кримінально-протиправним є те, що передбачено законом про кримінальну відповідальність).

Матеріальне визначення підкреслює лише соціальну сутність кримінального правопорушення: кримінальне правопорушення (злочин) – це суспільно небезпечне діяння (вчинок, яким можна заподіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі).

Формально-матеріальне визначення поєднує в собі юридичну та соціальну характеристики кримінального правопорушення (злочину): кримінальне правопорушення (злочин) – це суспільно небезпечне і передбачене законом

про кримінальну відповідальність діяння.

Останній вид дефініцій традиційно визнається найбільш вдалим, адже охоплює більшу кількість суттєвих ознак та дозволяє розкрити зміст поняття кримінального правопорушення (злочину) під кутом зору як соціальних так й юридичних характеристик у їх взаємозв'язку.

Такий вид визначення поняття кримінального правопорушення (злочину) був домінуючим у XX ст. серед науковців та у законодавстві. У зв'язку з цим саме він знайшов втілення у КК України 2001 року (далі – КК). У первісній редакції ч. 1 ст. 11 КК було зазначено, що злочином є передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Аналіз цього визначення дозволяє виокремити такі ознаки: 1) суспільна небезпечність; 2) передбаченість діяння КК; 3) винність; 4) вчинення діяння суб'єктом злочину. Науковці називають ще одну ознаку – караність, під якою розуміють вказівку у санкціях статей Особливої частини КК покарань за кожен злочин[1]. Інколи у науці кримінального права піднімається питання про те, що діяння є також самостійною ознакою поняття злочину, але, окремі науковці не визнають такий підхід виправданим, аргументуючи це тим, що у дефініцію поняття злочину вказівка на діяння фактично здійснена для розкриття механізму вчинення злочину, а не його змісту[2].

Суспільна небезпечність злочину є матеріальною ознакою злочину і традиційно розглядається як одна з найважливіших його характеристик. Вона дозволяє зрозуміти, чому конкретне діяння було криміналізоване або декриміналізоване законодавцем. Саме за допомогою цієї ознаки можна відмежувати злочин від інших видів правопорушень, адже лише злочин має найвищий ступінь суспільної небезпечності. На підставі аналізу ч. 2 ст. 11 КК мо-

[1] Див., напр.: Тихий В. П., Панов М. І. Злочин, його види та стадії: науково-практичний коментар. Київ: Видавничий дім «Промені», 2007. С. 5, 11.

[2] Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків. 2013. Вип. № 1(1). С. 86.

жна дійти висновку, що під суспільною небезпечністю злочину слід розуміти здатність діяння заподіювати істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Утім, у науці суспільну небезпечність пропонують встановлювати з врахуванням ще й значущості об'єкта кримінально-правової охорони, способу вчинення діяння, стадії, якої досяг злочин, форми, виду та ступеня вини, мотивів та мети вчинення злочину тощо. Разом з тим, висловлена думка, що суспільна небезпечність не може міститися у кожній ознаці складу злочину. Існують такі ознаки, які самі по собі ніякої суспільної небезпечності не становлять[3].

Суспільна небезпечність є оціночною характеристикою, зміст якої встановлюється шляхом дослідження істотності шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Істотність не має чіткого виміру на рівні загальної характеристики, тому для конкретизації змісту суспільної небезпечності злочину законодавець використовує поняття малозначності діяння. Відповідно до ч. 2 ст. 11 первісної редакції КК не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Метою ч. 2 ст. 11 КК є подолання розбіжності між формальною ознакою злочину – передбаченістю діяння КК, що відображає типовий і узагальнений ступінь його суспільної небезпечності в законі, і суспільною небезпечністю конкретного вчиненого діяння у випадках його малозначності. Ця норма застосовується за таких умов: 1) наявність у вчиненому діянні формально всіх об'єктивних і суб'єктивних ознак, які відповідно до певної статті КК визначають це діяння як злочин; 2) діяння не заподіює істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі; 3) діяння не повинно бути спрямоване на заподіяння такої істотної шко-

[3] Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 184.

ди. Кожна з цих умов є обов'язковою для визнання діяння малозначним.

Передбаченість діяння КК, яку інколи називають протиправністю (протизаконністю), є формальною ознакою злочину, яка означає, що відповідне діяння зазначене у КК як кримінально каране. Дана характеристика означає, що визнати певне діяння злочином можна лише за умови, коли воно як таке вказане у відповідній статті Особливої частини КК. Ця вказівка свідчить про наявність кримінально-правової заборони щодо вчинення даного діяння. Відповідно до ч. 4 ст. 3 КК застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Це означає, що злочинність діяння визнається лише на підставі норм КК.

Законодавець криміналізує певні діяння лише за наявності у них суспільної небезпечності. У зв'язку з цим можна говорити, що передбаченість діяння КК є юридичним відображенням суспільної небезпечності. За допомогою цієї характеристики на підставі порівняльного аналізу норм різної галузевої приналежності можна відмежувати злочини від інших видів правопорушень.

Винність діяння вказує на обов'язкову наявність вини у особи, що вчинила злочин. Іншими словами особа повинна вчинити діяння з таким психічним ставленням до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, що має бути виражене у формі умислу або необережності. Ця ознака ґрунтується на принципі суб'єктивного ставлення у вину та ч. 1 ст. 62 Конституції України, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Остання ознака – вчинення діяння суб'єктом злочину означає, що злочин може винити лише фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК).

Вказівку законодавцем у ч. 1 ст. 11 КК на винність та вчинення діяння суб'єктом злочину у літературі іноді визнають надмірною, адже вони охоплюються ознакою передбаченості діяння КК[4], оскільки вина та суб'єкт злочину є обов'язковими ознаками будь-якого складу злочину.

На момент прийняття КК у 2001 році домінуючим був підхід, що найважливішим критерієм для класифікації злочинів є ступінь їх тяжкості (суспільної небезпечності). Інші критерії (форма вини, стадія злочину, суб'єкт злочину тощо) відіграють допоміжну роль. Класифікація злочинів має як теоретичне, так й практичне значення. Вона використовується, зокрема, при кодифікації кримінального законодавства, при тлумаченні та застосуванні кримінально-правових норм. У ч. 1 ст. 12 КК «Класифікація злочинів» прямо було зазначено, що залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. У ч.ч. 2–5 ст. 12 КК наведені їх визначення: 1) злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання; 2) злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 3) тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років; 4) особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

З цих приписів випливає, що у КК було застосовано два критерії класифікації злочинів: матеріальний (основний) – ступінь тяжкості (суспільної небезпечності) злочинів та формальний (допоміжний) – певний вид та розмір покарання. Такий підхід було використано для зручності, адже ступінь тяжкості (суспільної небезпечності) злочинів не має чітких одиниць, які б дозво-

[4] Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків. 2013. Вип. № 1(1). С. 92–93.

ляли на практиці достатньо просто її встановлювати. Натомість, вид та розмір покарання – зручні та зрозумілі показники. Можливість використання двох критеріїв (матеріального та формального) ґрунтується на принципі відповідності ступеня тяжкості (суспільної небезпечності) злочинів ступеню суворості покарання, що відображається у відповідних виді та розмірі покарання[5].

На цей час до вказаних норм були внесені зміни два рази:

1) згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року № 4025-VI;

2) згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII.

Законом України від 15 листопада 2011 року ст. 12 КК «Класифікація злочинів» була викладена у новій редакції. При цьому зміни стосувалися запровадження штрафу як обов'язкового показника формального критерію класифікації злочинів. За результатами вказаних змін була утворена така класифікація: 1) злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 3) тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мі-

[5] Детальніше, див.: Кривоченко, Л. Н. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 46–48.

німумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років; 4) особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподаткову-ваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Включення до формального критерію класифікації злочинів найбільш суворих видів покарань (позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі) поряд з найбільш м'яким видом покарання (штрафом) викликало справедливу критику серед науковців[6]. Так, важко пояснити, чому, приміром, штраф у розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян є формальним показником особливо тяжких злочинів, при тому, що відповідно до ст. 51 КК штраф – це найменш суворий вид покарання. Цікаво, що зазначену невідповідність розумів і сам законодавець, про що свідчить включення до ст. 12 КК нової ч. 6 такого змісту: ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

Зміни від 22 листопада 2018 року стосуються впровадження інституту кримінального проступку в КК України та мають більш фундаментальний характер, тому їх слід розглянути в межах окремого питання.

Впровадження інституту кримінального проступку в КК України

Вибір Україною курсу на євроінтеграцію викликав низку правових питань, які потребують серйозного осмислення. Одним з таких питань стало дослідження проблем запровадження до законодавства України інституту кримінальних (підсудних) проступків. 8 квітня 2008 року Указом Президента України № 311/2008 була затверджена Концепція реформування криміналь-

[6] Див., напр.: Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків. 2013. Вип. № 1(1). С. 94.

ної юстиції, якою встановлювалася необхідність впровадження в законодавство України кримінального проступку, а вже 19–20 травня 2008 року у Харкові відбулось обговорення проєкту Кодексу про кримінальні проступки.

Відповідно до вказаної Концепції, до категорії кримінальних (підсудних) проступків мали бути віднесені:

а) окремі діяння, що за КК відносились до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства законодавець повинен був визнати такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки;

б) передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУАП) діяння, які мали «судову юрисдикцію» і не визнавались управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо).

Ідея розмежування злочинів і проступків реалізована в законодавствах Австрії, Англії, Бельгії, Голландії, Іспанії, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Сан-Марино, США, Швейцарії, ФРН, Франції та активно обговорюється в інших країнах. На сучасному етапі збільшується кількість держав, що запровадили у своєму законодавстві категорію проступку.

Зарубіжний досвід законотворення передбачає два основні підходи щодо законодавчого закріплення проступків. Перший підхід полягає у тому, що категорія проступку виокремлюється у межах кримінального законодавства, інший підхід ґрунтується на тому, що слід приймати спеціальні нормативні акти про проступки. Останній спосіб, зокрема, відображений у Законі Хорватської Республіки «Про проступки проти публічного порядку і спокою» від 1990 р., Законі Чеської Республіки «Про проступки» від 1990 р., Законі Республіки Словенія «Про проступки» від 2002 р., Законі Республіки Сербія «Про проступки» від 2007 р.

На необхідність перегляду вітчизняних форм юридичної відповідальності у напрямку їх гуманізації та всебічного захисту прав і свобод громадян, неодно-

разово у своїх рекомендаціях звертав увагу Європейський Суд з прав людини[7]. Зокрема, відповідно до його рішень, віднесення діяння до злочину чи іншого виду правопорушення залежить не тільки від його місця у національній правовій системі, а й від характеру вчиненого діяння та ступеня обмежень прав і свобод особи, які визначаються застосованим видом стягнення (покарання)[8].

Поняття кримінального проступку було легітимізоване у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК), де у п. 7 ч. 1 ст. 3 було передбачено, що під законом України про кримінальну відповідальність слід розуміти законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки). У подальшому Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII слова «(Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки)» з цього визначення були виключені.

Перед законодавцем виникло складне завдання правильного співвідношення традицій та новацій, стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. При вирішенні цього завдання слід було врахувати чисельні пропозиції, що виникли під час обговорення проблеми впровадження кримінального проступку на правотворчому, доктринальному та правозастосовному рівнях.

З одного боку, євроінтеграційні процеси вимагали запозичення зарубіжного досвіду. З іншого, у цивілізаційному процесі важливу роль грають як новації, так і традиції[9]. Національна правова культура та правовий менталітет

[7] Рекомендація Rec (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту». Рада Європи, Комітет міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 12.05.2004 № Rec (2004) 6. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718.

[8] Рішення Ради Європи, Європейський суд з прав людини: Справа від 06.09.2005; Справа «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00). URL: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2643http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_437.

[9] Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: монографія. Одеса: Юридична література, 2001. С. 47.

відображають унікальні риси кожного народу[10]. Українські науковці чудово розуміють як важливо цю унікальність не втратити[11]. У зв'язку з цим на базі колективу науковців різних кафедр Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого було створено робочу групу з розробки концепції впровадження проступку до законодавства України.

Перш за все, було визначено мету впровадження інституту проступку до правової системи України, під якою було встановлено наступне:

а) реалізація державної політики щодо гуманізації кримінальної відповідальності;

б) декриміналізація низки діянь, що на той час визнавалися злочинами;

в) забезпечення повного та всебічного захисту прав і свобод особи, яка притягується до відповідальності за адміністративні правопорушення так званої «судової юрисдикції», які тягнуть за собою найбільш суворі види заходів впливу;

г) зменшення кількості осіб, до яких застосовуються такі покарання, як позбавлення чи обмеження волі;

ґ) суттєве зменшення кількості осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності й у зв'язку з цим мають судимість.

У результаті досліджень були намічені такі шляхи досягнення поставленої мети.

Перший шлях передбачав запровадження поняття кримінального проступку як самостійної категорії злочинних діянь у межах КК України. При цьому за вчинення цієї категорії злочинів слід встановити більш м'які види покарань та зазначити, що вчинення таких діянь та призначення за них покарань не тягне за собою судимості. Оскільки до «кримінальних проступків» пропонувалося віднести і адміністративні правопорушення так званої судової

[10] Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): монографія. Одеса: Юридична література, 2002. С. 155.

[11] Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4 (83) 2015. С. 54–66.

юрисдикції, такий підхід дозволив би розглядати їх за спеціальною процедурою, що вже передбачена КПК.

Недоліком такого рішення було те, що воно призведе до фактичного розширення меж криміналізації, оскільки діяння, які на той час визнавалися адміністративними правопорушеннями, відповідно до запропонованого підходу будуть розглядатися як злочинні, а отже тягнути за собою кримінальну відповідальність і засудження особи обвинувальним вироком суду, навіть за відсутності судимості.

У зв'язку з цим вирішення поставленої проблеми у такий спосіб не розглядалося як доцільне, бо мало б своїм наслідком істотне збільшення кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, причому, за незначні за ступенем своєї небезпеки діяння, що могло б призвести до зайвого напруження у суспільстві.

Другий шлях полягав у вирішенні вказаних завдань у межах КУАП. Утім, він також не у повній мірі вирішував проблему, бо за умови імплементації інституту проступку до КУАП особа, що буде притягнута до відповідальності, фактично позбавляється тих процесуально-правових гарантій, які є необхідними для всебічного захисту прав і свобод людини. Такі гарантії передбачені КПК.

Крім того, за такого підходу не вирішувалася б проблема виключення з КУАП не властивих йому норм, які встановлюють адміністративну відповідальність за правопорушення, що не пов'язані з посяганням на управлінські відносини і за своєю природою не є суто адміністративними (приміром, дрібне викрадення чужого майна, дрібне хуліганство, порушення правил безпеки дорожнього руху тощо).

Третій шлях розглядався робочою групою найбільш оптимальним і полягав у створенні окремого нормативного акту – Закону (Кодексу) України про проступки. Такий нормативний акт створив би підстави для формування самостійного виду юридичної відповідальності, який є відмінним як від ад-

міністративної, так й від кримінальної відповідальності.

Впровадження проступку останнім способом дозволяв:

а) декриміналізувати значну кількість діянь, які з позицій сучасної теорії та практики кримінального права, сприйняття їх у суспільстві, абсолютно невиправдано було визнано злочинами;

б) забезпечити повний та всебічний захист основних прав і свобод особи, яка обвинувачується у вчиненні проступку і до якої застосовуються судові стягнення за рахунок встановлення спеціальної процедури провадження про проступки;

в) створити умови для суттєвого розвантаження судової системи України за рахунок призначення у судах загальної юрисдикції з числа суддів таких, які спеціально уповноважені на розгляд справ про проступки, а в перспективі – запровадження інституту мирових суддів;

г) видалити з КУАП та включити до запропонованого Закону (Кодексу) про проступки значну кількість діянь, які були адміністративними проступками та відносились до так званої категорії справ «судової юрисдикції», що забезпечило б у такий спосіб більш повне, всебічне та об’єктивне провадження про проступки з урахуванням ступеню їх небезпечності;

ґ) зосередити у адміністративному законодавстві, у тому числі й у КУАП, норми лише так званого управлінського характеру та які не мають судової перспективи (стягнення за які накладаються різного роду інспекціями, вищестоящими посадовими особами тощо);

д) досягти значної гуманізації каральної системи держави за рахунок виключення великої кількості осіб з числа тих, що притягуються до кримінальної відповідальності, оскільки осіб, що вчинили проступки, по-перше, не будуть притягувати саме до кримінальної відповідальності, по-друге, стосовно них не будуть постановляти обвинувальний вирок суду, по-третє, до них будуть застосовувати з дотриманням відповідної судової процедури не кримінальні покарання, а судові стягнення, що, по-четверте, виключатиме навіть

постановку питання про такий стан, як судимість;

е) забезпечити певну економію матеріальних (фінансових) ресурсів держави, бо практична реалізація приписів нового нормативного акту дозволить зробити це без створення зайвих додаткових структур як в органах охорони правопорядку, так і в судовій системі.

Закон (Кодекс) України про проступки на думку його розробників мав складатися з трьох частин:

– *Загальна частина* повинна була містити законодавчі положення щодо принципів та завдань Закону (Кодексу) про проступки, поняття проступку, стадій його вчинення, співучасті у ньому, наводити систему (перелік) судових стягнень за його вчинення, вирішувати питання про звільнення від відповідальності та від стягнення тощо;

– *Особлива частина* мала містити системний опис вичерпного переліку проступків;

– *Процесуальна частина* повинна була містити спеціальну процедуру щодо розслідування та судового розгляду проваджень про проступки.

Правова процедура провадження про проступки при цьому не була б обтяжена обмеженнями, характерними для розгляду справ про злочини, однак водночас створювала б всебічні гарантії ефективного захисту прав і свобод винних осіб на відміну від існуючого у КУАП порядку для справ «судової юрисдикції».

Правовим наслідком провадження про проступки пропонувалося визнати відповідний акт суду, який ні за змістом, ні за своєю суттю та наслідками не відповідав би поняттю «вирок», що постановляється у кримінальному провадженні. Таким чином, було б здійснене чітке розмежування відповідальності за злочини, адміністративні правопорушення та проступки, що призвело б до суттєвої гуманізації чинного законодавства, декриміналізації цілої низки діянь, до зменшення кількості осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, зниження ризику їх злочинної соціалізації тощо.

Крім цього, такий нормативний акт призвів би до гармонізації законодавства України з законодавством країн Європи, наближення до європейських правових стандартів й більш чіткого розмежування між сферами адміністративної та кримінальної відповідальності.

Концепцією був передбачений детальний розгляд основних питань як матеріального, так й процесуального права. З метою широкого ознайомлення громадськості з напрацьованими матеріалами Концепція була опублікована[12].

Поряд з науковими дослідженнями в Україні йшла й інтенсивна підготовка законопроєктів щодо впровадження кримінальних проступків. Активну участь у цьому приймали й науковці. У різний час були підготовлені та надіслані до відповідних органів правові висновки на проєкт Закону України від 03.03.2012 р. № 10146 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків», на проєкт Закону України від 17.10.2013 р. № 3438 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків», на проєкт Закону України від 16 квітня 2014 р. № 4712 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України», на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запровадження інституту кримінальних проступків», напрацьований у 2016 р. Генеральною прокуратурою України спільно з Міністерством внутрішніх справ України, на проєкт Закону України від 20.04.2018 р. № 7279 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», на проєкт Закону України від 20.04.2018 р. № 7279-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розсліду-

[12] Тацій В. Я. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (проект для обговорення) / Василь Тацій, Володимир Тютюгін, Оксана Капліна, Юрій Гродецький, Антон Байда *Юридичний вісник України*. 2014. 24–30 трав. (№ 21). С. 12–13; 31 трав.–6 черв. (№ 22). С. 12–13; 7–13 черв. (№ 23). С. 12–13.

вання окремих категорій кримінальних правопорушень». Матеріали окремих висновків стали поштовхом до написання наукових робіт[13].

Аналіз законопроєктної діяльності з вказаної проблеми показав, що законодавець на той час не сприймав поки що ідею прийняття окремого Закону (Кодексу) України про проступки. Зрозуміло, що такий підхід потребував би кардинального реформування національної правової системи з удосконаленням, перш за все, положень Конституції України та багатьох інших нормативно-правових актів. Безумовно, реалізація цього підходу вимагала тривалого часу і фактично створення нової галузі вітчизняного законодавства з специфічними предметом та методом правового регулювання. Виникло й завдання встановлення критеріїв відмежування нової галузі від кримінального й адміністративного права.

У зв'язку з цим виникла ідея запропонувати компромісний шлях вирішення цього питання – внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України без розширення меж криміналізації у цілому, тобто без віднесення до кримінальних проступків адміністративних правопорушень. Важливою перевагою такого підходу було мінімальне втручання в кримінальне законодавство та законодавство про адміністративну відповідальність, що дозволяло запровадити інститут кримінального проступку в правову систему України в найкоротші строк. Разом з тим, такий шлях міг би стати своєрідною передумовою для прийняттям у майбутньому окремого Закону (Кодексу) України про проступки.

З цією метою на базі колективу науковців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого була створена робоча група з підготовки законопроєкту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» під керівництвом професора В. Я. Тація. Законопроєкт був підготовлений у лютому 2017 року і

[13] Див, напр.: Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В., Байда А. О. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 312–330.

спрямований у квітні цього ж року до Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. У цьому ж році його було опубліковано разом з основними концептуальним засадами законопроєкту, пояснювальною запискою до нього та трьома порівняльними таблицями[14]. Це був повноцінний законопроєкт, готовий до розгляду.

Згідно з проєктом кримінальними проступками визнавалася переважна більшість діянь, які у чинному КК віднесені до злочинів невеликої тяжкості. За вчинення кримінальних проступків пропонувалося встановити такі види покарань, що не пов'язані з позбавленням волі. При цьому виключалась можливість визнання такими, що мають судимість, осіб, як відбули покарання за проступки. Разом з тим, із системи адміністративних стягнень пропонувалося вилучити такі їх види, як арешт, конфіскація та оплатне вилучення майна. Поряд з цим, установлювалася спрощена процедура розгляду справ про кримінальні проступки у суді, але яка у повному обсязі гарантувала забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності.

Основні концептуальні положення законопроєкту полягали у наступному.

1. Реформуванню підлягали кримінальне, кримінальне процесуальне законодавство та законодавство про адміністративну відповідальність.

2. У адміністративному законодавстві пропонувалося відмовитися від застосування адміністративного арешту (п. 7 ст. 24, ст. 32 КУпАП), конфіскації предметів, які були знаряддям чи засобом вчинення або безпосереднім предметом адміністративного правопорушення (п. 4 ст. 24, ст. 29 КУпАП) й оплатного вилучення таких предметів (п. 3 ст. 24, ст. 28 КУпАП). У ст. 51 КУпАП максимальний розмір вартості викраденого майна, необхідного для

[14] Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Капліна О. В., Шило О. Г., Гаращук В. М., Демидова Л. М., Гродецький Ю. В., Євдокімова О. В., Пономаренко Ю. А., Байда А. О., Туманянц А. Р., Комаров О. Д., Рубащенко М. А. Пропозиції щодо запровадження інституту кримінальних проступків до законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримін. права». Харків, 2017. Вип. 2 (9). С. 300–737.

кваліфікації вчиненого діяння як дрібного викрадення, слід було збільшити до 1 (одного) н. м. д. г.

Судове провадження стосовно адміністративних правопорушень мало здійснюватися в порядку, встановленому для кримінальних проступків.

3. У кримінальному законодавстві пропонувалося передбачити нову категорію кримінальних правопорушень – кримінальні проступки, до яких мали бути віднесені саме ті злочини невеликої тяжкості, за які у чинному КК передбачені лише такі види основних покарань, як штраф у розмірі до 3-х (трьох) тис. н. м. д. г. та інші, не пов'язані із позбавленням волі, види покарань, включно до обмеження волі.

Кримінальні проступки не становлять підвищеної суспільної небезпеки і тому взагалі не потребували у разі їх вчинення застосування такого суворого виду покарання, як позбавлення волі.

4. У кримінальному процесуальному законодавстві пропонувалося встановити, що провадження щодо кримінальних проступків мало здійснюватися за нормами чинного КПК України з урахуванням положень Глави 25 КПК. Досудове розслідування кримінальних проступків повинно було здійснюватися у формі дізнання.

У кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків могли проводитися лише дві з передбачених КПК негласних слідчих (розшукових) дії: а) зняття інформації з електронних інформаційних засобів або їх частин, доступ до яких не обмежується власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК); б) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК).

Розгляд обвинувального акту в кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків здійснювався б у спрощеному порядку.

Деякі з запропонованих ідей були запозичені законодавцем при прийнятті Закону України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового роз-

слідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Цей Закон мав спочатку набрати чинності з 1 січня 2020 року, але Законом України «Про внесення зміни до розділу ІІ «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 3 грудня 2019 року № 321-IX цей строк було перенесено на 1 липня 2020 року.

Після набрання чинності вказаним Законом термін «злочин» втратив своє значення єдиного поняття, що охоплювало всі діяння, за вчинення яких у КК була передбачена кримінальна відповідальність. Злочин став різновидом кримінального правопорушення поряд з кримінальним проступком, що відображено у ч. 1 ст. 12 КК. Нове для кримінального права України поняття «кримінальний проступок» у ч. 2 цієї статті визначене як передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов’язане з позбавленням волі. Злочини відповідно до ч. 3 ст. 12 КК поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Нетяжким злочином є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п’яти років (ч. 4 ст. 12 КК). Тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п’яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років (ч. 5 ст. 12 КК). Особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п’ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян,

позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі (ч. 6 ст. 12 КК).

Закон № 2617-VIII не позбавлений недоліків, основні з яких полягають у такому.

1. Не було здійснено гуманізації відповідальності за кримінальні (підсудні) проступки шляхом виведення їх за межі кримінального законодавства, що передбачено Концепцією реформування кримінальної юстиції, що затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008.

2. У Законі здійснено механічну заміну терміну «злочинний» на «кримінально-протиправний», що тягне за собою зміну змісту ознак злочину (кримінального правопорушення), змісту вини, ознак і правових наслідків обставин, що виключають злочинність діяння тощо.

3. Механістичність властива й класифікації кримінальних правопорушень, серед яких виокремлено кримінальні проступки, але це здійснено шляхом простого перейменування злочинів невеликої тяжкості.

4. В основу розмежування злочинів та кримінальних проступків не був закладений відповідний критерій. Поділ здійснено, знову ж таки, механічним чином, беручи до уваги лише встановлені в санкціях види та розміри покарань.

5. Не отримала реалізації ідея відмови від визнання осіб, що вчинили кримінальні проступки, судимими, хоча це передбачено Концепцією реформування кримінальної юстиції.

6. Крім того, однією з основних проблем залишається суперечливість таких змін з точки зору конституційних приписів. Так, поняття кримінального проступку у Конституції України взагалі не вживається. Про проступок згадується лише у значенні «дисциплінарного проступку». Натомість, поняття «злочин» вживається досить часто (див., напр.: ч. 3 ст. 29, ч. 3 ст. 30, ст. 31, ч. 3 ст. 34, ч. 2 ст. 39, ч. 1, 2 ст. 60, ч. 1, 2 ст. 62, ч. 3 ст. 76, п. 22 ч. 1 ст. 92, ч. 1, 6 ст. 111 Конституції України, п. 13 Перехідних положень Кон-

ституції України). У п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України відображений поділ правопорушень на види, відповідно до якого згадуються злочини, адміністративні та дисциплінарні правопорушення, тоді як вказівка на кримінальний проступок відсутня. Зазначеним приписам Конституції України надане офіційне тлумачення у Рішенні Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001 (справа про відповідальність юридичних осіб), відповідно до якого діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями визнаються підставами кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності. Таким чином, інших підстав кримінальної відповідальності, крім діяння, що є злочином, згідно конституційних приписів не існує.

Список літератури

1. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 180–190.

2. Дудоров О. О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків. 2013. Вип. № 1(1). С. 84–102.

3. Кривоченко Л. Н. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.

4. Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку: монографія. Одеса: Юридична література, 2001. 158 с.

5. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): монографія. Одеса: Юридична література, 2002. 280 с.

6. Рекомендація Rec (2004) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту». Рада Європи, Комітет міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 12.05.2004 № Rec (2004) 6. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718.

7. Рішення Ради Європи, Європейський суд з прав людини: Справа від 06.09.2005; Справа «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00). URL: http://www.justinian.com.ua/
article.php?id=2643http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_437.

8. Тацій В. Я. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (проект для обговорення) / Василь

Тацій, Володимир Тютюгін, Оксана Капліна, Юрій Гродецький, Антон Байда *Юридичний вісник України*. 2014. 24–30 трав. (№ 21). С. 12–13; 31 трав.–6 черв. (№ 22). С. 12–13; 7–13 черв. (№ 23). С. 12–13.

9. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В., Байда А. О. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 312–330.

10. Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Капліна О. В., Шило О. Г., Гаращук В. М., Демидова Л. М., Гродецький Ю. В., Євдокімова О. В., Пономаренко Ю. А., Байда А. О., Туманянц А. Р., Комаров О. Д., Рубащенко М. А. Пропозиції щодо запровадження інституту кримінальних проступків до законодавства України. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримін. права». Харків, 2017. Вип. 2 (9). С. 300–737.

11. Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4 (83) 2015. С. 54–66.

12. Тихий В. П., Панов М. І. Злочин, його види та стадії: науково-практичний коментар. Київ: Видавничий дім «Промені», 2007. 40 с.